

Dr. sc. ANTUN Kobašić, redoviti profesor u mirovini
Fakultet za turizam i vanjsku trgovinu Dubrovnik, Sveučilište u Dubrovniku, Hrvatska

OD MULTIPLIKATORA DO TURISTIČKE SATELITSKE BILANCE /TSA/ Odmaci teorije od prakse

UDK 338.48.01.027
Primljeno: 29.04.2003.
Izvorni znanstveni rad

Za utvrđivanje međusektorskog utjecaja turizma na nacionalnu i/ili regionalnu ekonomiju, mnogi autori su pokušali dati neke modele i teorijske paradigme, ali do danas nije "otkrivena" ni jedna koja bi se mogla uspješno primijeniti u praksi. Baš taj raskorak između teorije i mogućnosti primjene u praksi razlog su ove rasprave, koja će se ograničiti samo na tri poznate teorije/metode kod kojih se javljaju izraziti "raskoraci", a praksa teško može /ili uopće ne može/ pratiti i primjenjivati te teorijske postavke i modele.

Ključne riječi: multiplikator, Cost-benefit analiza, turistička satelitska, bilanca, WTO, UNSTAT.

1. MULTIPLIKATOR INOZEMNE TURISTIČKE POTROŠNJE

U ekonomskoj teoriji multiplikator predstavlja koeficijent koji "pokazuje koliko puta će se povećati ili smanjiti neki agregat ako se poveća ili smanji za određeni iznos ekonomska veličina od koje on ovisi" (Dragičević, 1983.). Dr. I. Antunac koji je među prvim autorima u nas analizirao teoriju toga multiplikatora, u knjizi "Turizam i ekonomska teorija" 1985. god. navodi da je multiplikator izveden iz klasične teorije R. F. Kahn-a (1931.god.), u kojoj je obrađivao odnos između državnih izdataka za javne radove i povećanja zaposlenosti. Kasnije je J. M. Keynes prihvatio tu metodu u razradi odnosa između povećanja dohotka i primarnih investicija, u knjizi "The General Theory of Employment, Interest and Money" (J.M.Keynss, 1936.).

H.G.Clement, kao autor "turističkog multiplikatora" svoju teoriju toga multiplikatora objavio je 1961. godine, formalno je temeljeći na osnovama R. F. Kahn-a i J. M. Keynes-a. Clement je pokušao postaviti "turistički multiplikator", istražujući utjecaj potrošnje inozemnih turista na nacionalu ekonomiju. Takav multiplikator je teorijski mogao označavati jedino odnos između 2 agregata, u ovom slučaju "promjene nacionalnog dohotka" uzrokovane "potrošnjom inozemnih turista". Međutim, Clement svoj multiplikator nije izvodio iz odnosa ova dva agregata nego iz

međugranskog kolanja strane valute, zapravo fiktivnog kružnog tijeka ukupnih izdataka, odnosno primarne potrošnje inozemnih turista. To je rađeno na primjerima nekih pacifičkih i zemljama dalekog istoka. Rezultati su objavljeni 1961. god. u studiji "The future of Tourism in the Pacific and Far East". Europskim teoretičarima je prvi put predstavljena /s pozitivnim predznakom/ od švicarskog teoretičara dr. K. Krapf-a (čas. Revue du Tourisme, Vol. 3, 1962.) kroz poglavlje "Multiplikativni efekti turizma".

Svoju teoriju je H. G. Clement objašnjavao prikazom kružnog tijeka ukupnih izdataka inozemnih turista, a za primjer je uzeo 1000 jedinica /konkretno USA \$1 koje kroz više transakcija prelaze iz jednog u drugi sektor potrošnje i tako utječu na rast nacionalnog dohotka /u raznim djelatnostima/. Transakcije računa od ulaska deviza u zemlju do njihovog izlaska. Od ukupno 13 transakcija koje Clement prikazuje u tablici, njih pet /ili točnije četiri/ se ostvaruju u prvih 12 mjeseci /prateći prosječni broj godišnjih obrtaja/, a ostale u slijedećem razdoblju - valjda u slijedećih par godina, budući da se godišnje ostvari četiri ili pet transakcija, a nakon pet transakcija dobije multiplikator od 3,27, što predstavlja godišnju vrijednost kolanja novca iz turističke potrošnje među pojedinim sektorima. Ta teorija H. G. Clementa, skrenula je pozornost mnogih teoretičara turizma i od velikog broja ovih prilično nekritički prihvaćena. Tako je do 1985. godine, na tu temu objavljeno skoro 30 radova, pojedinačnih ili koautorskih. Ovi prilozi su pokazivali različite poglede autora, a kretali su od apriorno afirmativnih do malobrojnih dublje analiziranih i kritičkih stavova.

Ovdje treba spomenuti da je i u nas u početku bilo nekritičkog "preuzimanja" i razrade Clementove teorije na konkretne uvjete jugoslavenske privrede (A. Mandarić & I. Antunac, 1965.). U studiji "Utjecaj turizma na nacionalnu privredu", JZP, Beograd, 1965. godine je dana prilagođena metodologija multiplikatora na tadašnje stanje u Jugoslaviji, kada je "turistički multiplikator" izračunat na 3,27, što je gotovo istovjetno multiplikatoru kojeg je Clement izračunao za grupu zemalja Pacifika i Dalekog istoka /Japan, Australija, Hong Kong, Filipini, Indonezija i druge/. Clement je, dakle 1961. godine uspoređivao više zemalja različite strukture i ekonomske razvijenosti. To je, uz tvrdnju istog autora, da se njegov multiplikator od 3,2 može sa sigurnošću primjenjivati u najmanje sedamnaest različitih ekonomija, bio je već tada dovoljan razlog za oprezan kritički pristup ovoj teoriji, naročito nakon jedne njegove studije o budućnosti turizma u Jugoslaviji, rađene 1964/66. godine gdje navodi mogući multiplikator od 8,4 u Jugoslaviji naprama onome od 2,3 na Karibima. Nevjerojatno demantiranje vlastite teorije/tvrdnje!.

Kao autore radova koji su gotovo od same pojave knjige bili rezervirani ili izravno kritizirali Clementovu teoriju, I. Antunac navodi: K. Levitt-a & I. Gulati-a, J. Bryden-a & M. Faber-a, A. Schmid-a, N. Vanhove-a, H. J. Pollard-a i neke druge. Ovdje je važno navesti da je I. Antunac, kao jedan od dvojice naših autora spomenute studije "Utjecaj turizma...", nakon naknadne detaljnije analize u kasnijim radovima tvrdio da je ta studija nekritički preuzela Clementovu teoriju i prikazivala "višak" transakcija /kruženje sredstava! koje prate kretanje inozemne turističke potrošnje od ulaska do izlaska iz zemlje. Međutim s tim multiplikatorom od 3,27 u nas, stalno se baratalo, uključujući radove nekih profesori viših škola i fakulteta. Tako su se na ovu virtualnu vrijednost multiplikatora pozivali (npr. N. Andrić, M. Mazi, M. Tičerić, S.

Unković i neki drugi). I neke druge zemlje, unatoč velikim strukturnim razlikama u ekonomiji, dolazile su, paušalnom primjenom Clementove teorije, do sličnih vrijednosti multiplikatora.

Značajnije promjene u odnosu na tako nekritičko prihvaćanje Clementove teorije nastupile su početkom osamdesetih godina prošlog stoljeća, čemu je svakako značajan doprinos dala knjiga I. Antunca na temu "Turizam i ekonomska teorija", 1985.god. Zahvaljujući temeljitoj kritičkoj analizi, I. Antunac je u posebnom dijelu te knjige: "Potrošnja inozemnih turista i teorija multiplikatora" ukazao na neutemeljenost i zablude Clementove teorije "turističkog multiplikatora", negirajući njenu vrijednost uz argumentirani zaključak da su kvantifikacije na kojima je bazirana ta teorija netočne, preuveličane, nedokumentirane i znanstveno nedokazane. Osim toga, u istoj knjizi je izrazio sumnju u dokumentaciju kojom se Clement koristio, budući da važeći sustavi mnogih zemalja ne omogućuju egzaktnu evidenciju prelijevanja novca iz jedne u drugu djelatnost ili sektor potrošnje. Za takvo rezoniranje, između ostalih, je posebno zanimljiv rad dvojice autora, J. Bryden-a i M. Faber-a u radu pod naslovom "Multipliciranje turističkog multiplikatora", objavljen u reviji "Social and Economic Studies" Vol. 10. 1970. godine, koji samim naslovom ukazuje na zablude nekih pobornika Clementova multiplikatora.

Na kraju svega rečenog o turističkom multiplikatoru, nameće se nekoliko pitanja u odnosu na pristup i logičko razumijevanje Clementove teorije. I. Antunac izražava čak i sumnju u Clementovo poznavanje bitnih načela teorije multiplikatora, jer je za tu teoriju značajno da multiplikativne efekte ima "samo nova, marginalna, dodatna jedinica koja mijenja postojeće stanje ravnoteže u jednoj privredi", a nova ravnoteža se uspostavlja povećanjem ili smanjenjem nacionalnog dohotka /Antunac, 1985./. Toga u Clementovoj teoriji nema, kao što nema ni dokaza da je najmanji mogući multiplikator 3,2. Stoga je ova teorija dovela u zabludu mnoge teoretičare koji su je nekritički prihvaćali i jednostavno je prenosili kao opće pravilo ili inovaciju.

2. COST-BENEFIT ANALIZA /ZA INVESTIRANJE U TURIZAM/

Teorija "Cost-benefit analize" je usmjerena uglavnom na investicije pa tako i one u turizam. Ta teorija je na mnogo pouzdanijim osnovama, ali je rijetko primjenjivana u praksi za investicije u turizam na regionalnoj /i nacionalnoj razini/ Razlog za rijetko korištenje ove teorije pri investiranju u turizam je opet nedovoljna raspoloživost odgovarajućih /potrebnih/ podataka ali i pretenzije na široku obuhvatnost mnogih elemenata koje je teško evidentirati i pratiti. Primjena ove analize u oblasti turizma ipak je bila posebnom /glavnom/ temom 32. Kongresa AIEST /Associatin Internationale d'Experts Scientifiques du Tourisme, 1982. godine, Ed.AIEST /St.Gall Vol.23./. Među više priloga na tu temu najbliže realnim izvorima troškova i koristi bili su radovi dr. N. Vanhovera "Interrelation between Benefits and Costs of Tourist Resources - An economic Approach", i J. Jafari-a, "Understanding the Structure of Tourism - An avant Propos to Studying its Costs and Benefits".

U toj teoriji je ostalo nejasno kako bi ta analiza mogla biti jednostavnija u primjeni na turizam, nego na druge djelatnosti. Naime, cost-benefit analiza se u osnovi

"naslanja" na agregate input-autput analize pa se teškoće u izvođenju input-autput analize, prenose velikim dijelom i na ovu drugu "cost-benefit" analizu. I. Antunac je u spomenutoj knjizi (1985.) tvrdio kako je nemoguće izdvojeno prikazati turizam kao sektor u okviru međusektorske analize, koja se oslanja na input - autput, po djelatnostima, a dokaze je izveo na podacima iz proizvodnje i raspodjele u Jugoslaviji 1970. godine. Od 8 prikazanih djelatnosti, na strani autput i input analize, turizam kao privredni sektor nije prikazan jer je to onemogućavala postojeća klasifikacija djelatnosti /kao posebni sektor-djelatnost vodila se "trgovina i ugostiteljstvo", a samo je ugostiteljstvo neposredno povezivano s turizmom. Taj nedostatak međusektorske analize i praznine u klasifikaciji djelatnosti predstavlja problem i pri izradi cost-benefit analize za turizam na razini regije, određišta ili čak pojedinog objekta.

Kako turizam nije moguće promatrati i ni evidentirati! kao poseban sektor djelatnosti općenito, a posebno u ove dvije analize, za cost-benefit analizu su na spomenutom Kongresu Aiest-a naznačeni glavni elementi troškova i koristi /prihoda/ što nastaju pod utjecajem turizmu i čine oslonac za cost-benefit analizu. Međutim, u tim radovima, osim načelnih i metodoloških postavki, nema ni naznake koje i kako koristiti izvore podataka za izradu te analize. Uz pretpostavku da će se vremenom uspostaviti barem dio potrebne baze pokazatelja, za potpunije izvođenje obje spomenute analize /input-autput i cost-benefit/, prateći "naputke" iz radova spomenute dvojice autora na Kongresu Aiest, pokušalo se približe odrediti elemente na kojima bi se jednostavnije mogao uspostaviti obrazac za cost-benefit analizu što nastaje pod utjecajem turizma i na, s osloncem na input-autput analizu davatelja i primatelja u strukturi društvenog proizvoda. S izvjesnim prilagođavanjem prilikama u tadašnjem jugoslavenskom turizmu jedan takav obrazac je prezentiran u knjizi A. Kobašića, Turizam u Jugoslaviji, iz 1987. godine. Taj obrazac bi na razini turističke regije trebao sadržavati slijedeće stavke analize:

Troškovi (štete) ulaganja	Koristi (benefirs)
<i>Neposredni</i>	
a) subjekti-nositelji ponude	
- Investicije u privredne objekte - Tekući troškovi poslovanja	- Prihodi od pružanja usluga - Slobodne aktivnosti građana (izdavači soba, vodiči, ind. prijevoznici izvođači kult-zabavnih programa i sl.)
b) ostali sudionici	
- Investicije u infrastrukturu i javne objekte/za turiste/ - Ulaganja u regionalnu propagandu	- Prihodi raznih institucija i budžeta, takse, ulaznice, PDV, mjenjačnice i sl. - Prihodi koji nisu ekvivalent usluga i istraživanja tur. /pokloni, donacije, napojnice i sl/
Posredni sudionici - učinci	
- Štete od zagađivanja /zraka, vode mora, tla, javnih površina i sl./ - Devastacija prirode - Neplaćeno održavanje infrastrukture, javnih inst. i prirode - Neadekvatno plaćeni resursi - Negativne stavke zapošljavanja /nezaposlenost, potpore, soc.davanja/ - Sekundarni učinci zbog relativnog smanjenja iskoriš.kapaciteta rastom	- Porast vrijednosti nekretnina - Povoljan utjecaj na likvidnost - Besplatna osob.propaganda regije - Rast zaposlenosti - Bolje snabdijevanje- veći asortiman - Efekti na druge djelatnosti

Mnoge od tih stavki je nemoguće egzaktno utvrditi /čak ni na razini procjena/ pa je shvatljivo zašto se to rijetko probija u praksu. Tome u prilog idu i veoma složeni postupci za utvrđivanja realnih sadašnjih i budućih koristi i izdataka od turističkih investicija u određenoj regiji /cijene izgradnje, otkup zemljišta, raspoloživi i očekivani zahvati u infrastrukturu i održavanje iste, politika i mogućnost intervencije regionalnih organa vlasti, financijska sposobnost regionalne zajednice, porezna politika, mogući stupanj devastacije, ekološki činitelji mogućnosti, sekundarni efekti itd./. Praktično, moguće je globalno utvrditi jedino neposredne učinke /privredne investicije i s tim povezane troškove poslovanja, prihode od neposrednih usluga, zapošljavanje, ulaganja u regionalnu propagandu i dio prihoda raznih institucija i budžeta/, a od svih posrednih samo djelomično troškove neposredno održavanja komunalne infrastrukture i uštede na transportnim troškovima. Sve ostalo se temelji na aproksimacijama i grubim procjenama /planskim predviđanjima/. Analizu otežava i nedostatak odgovarajuće baze podataka koja bi bila prilagođena klasifikaciji djelatnosti, ali i sustavu računovodstva kakav bi omogućavao realno utvrđivanje i praćenje svih koristi i nastalih "šteta" od pojedinačnog ili zajedničkog /grupnog/ investiranja u objekte i aktivnosti koje služe turizmu.

Osim toga treba istaći da ni tako zamišljena analiza ne može obuhvatiti sve ono što stvara troškove i prihode u raznim sektorima i kod drugih subjekata /npr. kolanje sredstava među drugim sektorima, učinci na druge djelatnosti, utjecaje ekonomskih kriza i .dr./. Uz to, ovakav obrazac analize ne obuhvaća /niti može/ niz učinaka na druge, uglavnom neprofitabilne djelatnosti koje također imaju izdataka i koristi od turizma /turističke potrošnje/ na određenom području /npr. socijalni, kulturni, demografski i drugi utjecaji/. Zato je zaključak da ni ova teorija /analiza/ u turizmu ne može dati prave rezultate o koristima i štetama od investiranja u turizam.

3. TURISTIČKA SATELITSKA BILANCA / "TOURISM SATELLITE ACCOUNT", TSA

To je jedna od najnovijih teorija za koju autori tvrde da turizam promatra kao agregat koji povezuje međusektorske učinke, što nastaju pod utjecajem turizma na ostale čimbenike u nacionalnoj ekonomiji, neprivrednim i neprofesionalnim aktivnosti. Razlog za promoviranje te teorije je što u međunarodnim klasifikacijama "nema turističke djelatnosti, nema turističkog proizvoda, nema turističke usluge, nema turističkog zanimanja, a nema ni turističke potrošnje kao makro veličine društvene reprodukcije" (Antunac, 2001).

U svijetu su poznate dvije osnovne klasifikacije djelatnosti: ISIC postoje (Standard International Classification of Tourism Activities), izrađena od UN službe UNST AT, i klasifikacija europske zajednice EUROSTAT. U tim klasifikacijama se ne spominje posebna turistička djelatnost. Svojevremeno su, 1994. godine, stručne službe UN-a (UNST AT) predložile da se omogući dopuna ISIC-ove klasifikacije djelatnosti koja bi dokazala da je moguće ugrađivanje turizma u ISIC-ovu klasifikaciju. U 1995. godini UN i WTO u zajedničkoj publikaciju daju preporuku koja sugerira promjene, odnosno prilagođavanja međunarodne klasifikacije djelatnostima ISIC, s potrebom prikazivanja turizma kao posebnog integriranog

sektora. Tim preporučenim prilagođavanjima trebalo je otvoriti nove stupce u ISAC klasifikaciji, tako da nova klasifikacija uz 5 postojećih obuhvati i elemente koji pobliže određuju /evidentiraju/ "turističke" djelatnosti i čine novu shemu klasifikacije pod nazivom SICT A (Standard International Classification of Tourism Activities). Po toj preporuci je SICT A trebala uključila 53 nove odrednice koje pobliže definiraju aktivnosti turizma, odnosno aktivnosti koje se mogu smatrati "turističkim", a to je objavljeno u Appendixu Standard International Classification of Tourism Activities. Takvo prilagođavanje u Hrvatskoj nije obavljeno, pa se nije moglo dati odgovarajuće pokazatelje za izradu "turističke bilance". Ipak, bez prethodnog prilagođavanja klasifikacije djelatnosti po obrascu SICTA i bez promjena u sustavu računovodstva koje bi omogućavalo takvo obračunsko praćenje, iz Ministarstva turizma Hrvatske je u ožujku o.g. najavljena izrada tzv. satelitske bilance turizma, uz korištenje "vrhunskih stranih stručnjaka i institucija, s bogatim iskustvom na takvim poslovima".

Neki naši znanstvenici su već tada upozoravali na posljedice nedostatka prilagođene klasifikacije, dok su neki prihvaćali i preporučivali predviđeni način rada (Šimičić, UT, 2001/2002 g.). Ipak, sadašnja /i tadašnja/ struktura naše nacionalne klasifikacije djelatnosti i način računovodstvenog iskazivanja ne omogućavaju ozbiljan pristup takvoj "bilanci". Zbog čega to nije moguće?

Satelitska bilanca turizma /Tourism Satellite Account - TSA/ spada u relativno novu tehniku i metodologiju "bilanciranja" učinaka turizma, pa je teško govoriti o bogatom iskustvu i rezultatima u dvije nepotpune prethodne godine. S izradom takvih "bilanci" na nacionalnoj razini i razradom obrazaca s osloncem na preporučeno usklađivanje sa SICTA klasifikacijom, počelo se posljednjih par godina, uglavnom nakon preporuke UN i WTO-a za dopunu međunarodne klasifikacije djelatnosti ISIC za potrebe statistike turizma. (Appendix, 1995.). Povod toj preporuci je bio nedostatak odgovarajućih stavki u ISIC klasifikaciji koje bi omogućavale evidentiranje učinaka /prijehoda/ od turizma u različitim djelatnostima, na način da bi bilo usporedljivo na međunarodnoj razini. Prema toj preporuci je trebalo ISIC dopuniti s tri nova stupca /područja turizma/, nakon čega bi dopunjena klasifikacija pod nazivom SICT A imala 8, umjesto 5 stupaca ISIC-a. Takva klasifikacija djelatnosti je trebala predstavljati podlogu i za utvrđivanje bilanciranih iznosa koji nastaju iz turističke potrošnje u raznim djelatnostima /kod pružatelja dobara i usluga/, ovdje "satelita".

Kako u navedenim svjetskim klasifikacijama turizam nije primaran kao posebna djelatnost, WTO i UN predložili su prilagođavanje ISIC-a SICTA klasifikaciji, ali je to bilo prihvaćeno o samo u nekoliko zemalja. U 2000. godini, WTTC (World Travel & Tourism Council), vjerojatno zbog samo djelomičnog uspjeha sa SICT A-om, predlaže, a WTO i prije obveze suglasnosti UN-a prihvaća novi obrazac WTTC-a za izradu TSA /Turism Satellite Account/. Taj obrazac je predložen na konferenciji TSA, 2001. godine u Vancouveru. Od tada se TSA radi po novom obrascu, bez obzira što je od preporuke UN za preklasifikaciju /prilagođavanje/ prošlo tek tri godine. Znači li to da je WTO u međuvremenu izgubio povjerenje u svoje eksperte iz grupe SICTA, ili je to strah od realne statistike, ili su pak zaključili da se TSA može raditi i bez prave statističke i računovodstvene podloge?

I ranije je, prije spomenutih preporuka WTO-a i UN-a, bilo je nekih pokušaja na izradi slične turističke bilance, npr. u Francuskoj gdje je bio ustrojen "Compte satellite du tourisme", ali je uskoro napušten jer je, kako navodi I. Antunac u rukopisu knjige "Turizam-znanstveno teorijske rasprave" (Zagreb, 2001.), taj eksperiment bio "kompliciran i skup, s rezultatima od male, gotovo nikakve vrijednosti i koristi". Jedan od primjera izrade TSA prema SICTA klasifikaciji, dala je Australija koja je među prvim zemljama objavila /prikazala/ takvu TSA na internetu www.abs.gov.au/ u siječnju, 2001.godine. Makar je to bila samo shema tehnologije (ili metodologije) po kojoj je takva "bilanca" rađena u organizaciji australskog statističkog ureda (ABS), ona je bila retroaktivna za 1997-98. godinu. Ova TSA je završena u listopadu 2000. godine, a po pratećem izvještaju to je bilo "nakon više od 4 godine ozbiljnog rada", uz pomoć DISR-a (Department of Industry, Science and Resources), a na temelju australskog sustava nacionalne bilance, uz konsultacije s WTO i OECD. Za Hrvatsku je TSA izrađena za nešto manje od tri mjeseca /III-V.2003./, bez oslonca na nepostojeću klasifikaciju SICTA. Zanimljiva učinkovitost WTTO-a!

Sadržaj ABS-ove /Australske/ bilance obuhvaćao je brojne bilancirane stavke, rađene prema posebnom modelu mjerenja utjecaja turizma na nacionalnu ekonomiju i efekte u pojedinim djelatnostima, a sadrži podatke: o potražnji, domaćoj ponudi, cijenama, dažbinama, zaposlenosti, zaradama, uvozu dobara i usluga za potrebe turista, potrošnji stranih turista (dev.priljev) i domaćih u inozemstvu, javnim i poslovnim izdacima, itd. sve uz izradu input - autput matrica na nacionalnoj i regionalnoj razini. U studiji WTTO-a /World Travel & Tourism Council/ izrađenoj pod nazivom "CROATIA the Impact of Travel & Tourism on Jobs and the Economy", u odjeljku Travel & Tourism Satellite Account", obrađeno je nekoliko stavki primjenom jednostavnog linearnog trenda za razdoblje od 1999-2004 (GDP, potražnja turista, zaposlenost, kapitalne investicije u T & T, poslovna putovanja, izvoz, turist. potrošnja), a procjene i predviđanja ekonomskog utjecaja turizma za 10 izlaznih godina (2003. i 2013.) predstavljaju uglavnom improvizacije jer nema ni jednog dokaza /argumenta/ za takva kretanja /pokazatelja/ i eventualna odstupanja po godinama.

Taj dokument je trebao predstavljati našu "turističku satelitsku bilancu", naručenu u proljeće 2003. od Ministarstva za turizam i u suradnji sa Statističkim zavodom /uredom/ Hrvatske i predočiti rezultate istraživanja TSA za Hrvatsku. Uvodno je naznačeno da je ovakvo istraživanje formalno rađeno prema međunarodnim standardima za TSA, razvijenim od WTO, OECD i Eurostat i odobrenim od UN Statistical Komision u 2000. godini, a primjenjuje se od 2001. godine, kada je TSA konferencija u Vancouveru publicirala preporuke: Recommended Methodological Framework /TSA: RMF/ za izradu takvih bilanci.

Nakon prve najave o izradi ove bilance u Hrvatskoj /proljeće 2003./ počela su reagiranja na sam koncept TSA, a sudjelovalo je više naših autora-znanstvenika /npr. dr. I. Antunac, dr. B. Šimičić, dr. A. Kobašić i drugi/. Slično kao u slučaju famoznog "Multiplikatora", na početku su mišljenja znanstvenika u odnosu na ovu "bilancu" bila podijeljena. Većina je to prihvaćala kao novu nadu u teoriju i paradigmu dokazivanja veličine međusektorskog utjecaja turizma na razne djelatnosti. Među najnepovoljnijim kritikama TSA svakako je bila ona I. Antunca koji u knjizi "Turizam teorijsko-znanstvene rasprave" za preporuke WTO-a kaže da je to "ponovno jedan magloviti

pokušaj dokazivanja - (ne)mogućnosti ustrojstva sektorske osnove turizma". /Antunac, 2002./, a kasnije u članku "Mit o deviznoj potrošnji inozemnih turista" /iste godine/ izriče još oštriju kritiku, gdje za TSA kaže da je to "primitivna znanstvena floskula..."

Što je oko te bilance toliko kontradiktorno da se istovremeno daju veoma afirmativne i veoma nepovoljne, čak negirajuće izjave? Tijekom 2001/2. godine dr. V. Šimičić je, u časopisu UT, objavio pet priloga u kojima se "objašnjavaju" koristi i opravdanosti izrade turističke satelitske bilance. U istom časopisu je jedan prilog dao i A. Kobašić, negirajući mogućnost realne izrade te bilance, dok se tome ne prilagodi naša klasifikacija djelatnosti, prema preporuci WTO-a o uspostavljanju SICTA klasifikacije. A smatra da je i naš sustav računovodstva takav da nije osposobljen za pružanje potrebne dokumentacijske osnove za takvu "bilancu". Ipak, naša službena klasifikacija djelatnosti nije prilagođena preporukama WTO-a i UN-ovih službi UNSTAT /Recommendations on Tourism Statistics/, niti je usklađena sa svjetskom klasifikacijom ISIC. Tako nisu uključene ni preporučene stavke da bi turizam mogao biti posebno evidentiran kao integrirajući sektor, što je inače bila namjera rečene preporuke. /Pa i takva bilanca - TSA, u stupcu 8 računa s ocjenom udjela turizma u kupovini po djelatnostima i to u 3 skupine ostavlja mogućnost ocjene u postocima između 20% i 60%, što može iskriviti sve prethodne procjene/. Dosta truda za male koristi!

Odmah nakon objavljivanja preporuke s Konferencije u 2001. godini, počele su u Hrvatskoj rasprave o realnoj mogućnosti i korisnosti izrade jedne takve Turističke satelitske bilance u nas, s obzirom na sustavne teškoće /klasifikacije i računovodstva/ za izračunavanje takve Bilance. Uvažavajući razlike /teškoće/ u pojedinim zemljama, WTTC je pokušao dati jedan univerzalni obrazac, koji nadomješta metodologiju za izradu TSA. /Recommended Methodological Framework, TSA-RMF, 20./ Ekonomski koncept ove TSA temeljen je na "demand-side" konceptu ekonomskih aktivnosti, a trebao je obuhvatiti sve agregate ove grupacije /"satelite"/ koji na strani potražnje i ponude utječu na stvaranje prihoda i rashoda potaknutih turizmom. Oni to čine velikim dijelom i po tome je u velikoj mjeri metodologija bliska konceptu put-aut analize.

Autori ove "turističke bilance" /TSA/ ističu razlike između ekonomskih aktivnosti: industrije i turizma, navodeći da tradicionalna industrija ne proizvodi niti nudi homogeni proizvod ili uslugu (agrikultura, elektronika, čelik itd.), a putnička (travel) industrija koju čini turistička aktivnost ima dvije različite skupine proizvoda. Prva su gore spomenuti i drugi proizvodi /trajni i povremeni/, a druga usluge /transport, smještaj, hranu i piće, zabavu, državne usluge, itd./. (2003.str.23.). Kao bazični javni /opći/ agregati smatraju se: Učinci putovanja i turizma na ekonomiju, potražnja, zaposlenost, GDP, kapitalne investicije, personal i poslovanje, intervencije i troškovi državnih organa, odnos politike itd., a sve je popraćeno predviđanjima za budućnost, pogledom na strategije, razvoj osobnog kapitala, otvaranje prema tržištima, razvoj odgovarajuće infrastrukture javne i privatne infrastrukture, tehnologije, unapređenje ugleda prirodne, socijalne i kulturne okoline. Zatim među bitne agregate uključuju: državne izdatke (kolektivne), kapitalne investicije, izvozi. Promatra se i društveni bruto proizvod, GDP /Gross Domestic Produkt/ koji se prikazuje kroz glavne komponente GDP-a: plaće i dnevnice, porezi /taxe/ i indirektno transakcije, operativni

viškovi, otpisi-amortizacija, taxe na osobni prihod, personalne, vlasničke i akcijske takse, zaposlenje.

Prema tim elementima obrasca TSA postoji velika podudarnost sa cost benefit analizom. Međutim i za ovu vrijede isti razlozi u pogledu mogućnosti prikupljanja dokumentacijske baze, jer se javljaju mnoge teškoće, a prije svega nedostatak odgovarajuće statističke osnove /podataka/ i ne dostatni podaci /evidencija/ u javnim ustanovama. Tako se javlja pitanje, odakle crpiti /i kako razgraničiti/ podatke za: javne investicije u infrastrukturu potrebnu turizmu /koliki dio služi za javnu?/; za održavanje baš takve infrastrukture; štete na devastaciji prirode; potrošnju prolaznih turista /putnika/; individualnu potrošnju /razdvajanje/ turista-putnika u trgovini, lokalnom transportu, na poljoprivrednim tržnicama, u slobodnim zanimanjima, itd. A bez toga nema realnog bilanciranja, nego samo nagađanja. Vjerojatno zbog toga TSA, koju nudi WTTC se i bavi više prognozama budućnosti nego onime što predstavlja realne bilančne stavke koje se donose /utvrđuju/ unatrag, a ne unaprijed /kad je usporedba zakašnjela a uzroci nedokazivi/.

Sama priroda bilance /Account/ implicira retroaktivno a ne prospektivno uspoređivanje međusobno ovisnih i uravnoteženih veličina /ostvoreni odnosi - račun, izvještaj/. Bez toga stvarnog bilanciranja usporedivih stavki u prošlosti /za vrijeme koje je isteklo i dalo rezultate/ nema bilanci nego, nego se uglavnom pretvara u nagađanja i aproksimacije, a to onda nije daleko od bezbroj naših neostvarenih planova i procjena. Autori TSA najčešće uspoređuju stanja 1990. i 2003. godine s onim što se očekuje /izvodi trendovi za 2013. godinu. Stanje 1990. godine može biti samo indikator razdoblja pred izbijanje rata, a stanje 2003. godine, za koju se procjenjuju /kvalificiraju/ glavni agregati (Estimates and Forecasts) ništa ne znače, jer se "bilancirati" za određenu godinu može nakon zaključne bilance, a ne u prvoj polovici iste godine. To vrijedi i za % skupnih kategorija po zemljama za 2003. godinu, kao i tablici gdje su dani podaci za kraj 10 godišnjeg razdoblja u 2013. godini /Satellite Account Tables, str. 46/47/ .

Začudno je da je UNSTAT već 2000. godine, s pozivom na ranije preporuke UN Statistic Komision iz 2000. godine, ustvari zaobišao preporučene dopune klasifikacije SICTA i na konferenciji TSA u Vancouveru 2001. godine, dao posebne preporuke za obrasce po kojima bi se trebale raditi univerzalne turističke satelitske bilance. Prije toga su neke zemlje već radile na svojim bilancama prema prvim preporukama UNSTAT-a. Zašto je na Konferenciji u Vancouveru trebalo mijenjati već primjenjivanu metodologiju prema preporuci UNSTAT nema objašnjenja! Ne govori li i to o eksperimentiranju i sumnji autora u ispravnost pristupa /metodologije, tehnike i tehnologije/ rada na TSA, kako je predstavljena u spomenutom dokumentu "CROATIA the Impact of Travel & Tourism on Jobs and the Economy" i posebno u dijelu koji čini osnovicu rada tj. u "bilanci" TSA? Ovaj uradak WTTC-a moglo bi se smatrati dobrim po namjerama, ali samo improvizacijom po zaključcima, jer nema vjerodostojnih pokazatelja.

ZAKLJUČAK

Clementov "turistički multiplikator" bio je višegodišnja zabluda mnogih turističkih teoretičara i praktičara. Potisnut /ili napušteni kad se uspostavilo da više turističkih znanstvenika ne priznaje smisao njegove teorije. Cost-benefit analizi se, nasuprot, priznaje teorijska "čistoća", ali se zbog brojnih teško neutvrđljivih stavki rijetko provodi u teoriji i koja praksi. Novost je "Turistička satelitska bilanca" koja je besmislena i neizvedljiva bez odgovarajuće klasifikacije djelatnosti, uspostavljanja odgovarajućeg sustava računovodstva i bez jasnog statističkog razgraničenja u načinu evidentiranja potrošnje inozemnih turista i domicilnog stanovništva. A bez osnove za takve pokazatelja, ona ne može biti bilancom nego samo konstrukcijama i beskorisnim nagadanjima.

LITERATURA

1. Ivan Antunac, (1985) Turizam i ekonomska teorija, IT, Zagreb, 240 p.
2. Ivan Antunac, (2001) Turizam - teorijsko znanstvene rasprave, IT, Zagreb, 280 p.
3. J.M. Keynes, (1936) The General Theory of Employment, Interest and Money,
4. H.G. Clement, (1961) The Future of Tourism in the Pacific and Far East, Washington,
5. A.Mandarić i I.Antunac (1965) Uticaj turizma na nacionalnu prirodu, JZP, Beograd,
6. J.Brydeb & M.Faber, (1971) Multipliering the Tourist Multiplier, rew. Social and Economic Studies, vol.20
7. N. Vanhove, (1982) Interrelation between Benefits and Costs of Tourist Resources... Ed.AIEST, vol.23, St.Gall,
8. J.Jafari (1982) Understanding the Structure of Tourism... Ed.AIEST, vol.23, St.Gall
9. A.Kobašić, (1987) Turizam u Jugoslaviji, Informator, Zagreb, 156 p.
10. V.Šimičić (2001) Satelitska bilanca turizma, 5 br.revije UT, Zagreb
11. UN-WTO (1995) Recommendations on Tourism Statistics, Appendix: Standard
12. International Classification of Tourism Activities, (field s 7 and 8)
13. WTTC (2000), (World Travel & Tourism Council), preporuke konf. TSA
14. u Vacouveru" Recommended Methodological Framework" za TSA
15. WTTC (2003) CROATIA the Impact of Travel & Tourism on Jobs and the Economy,
16. Australaska TSA na internetu: www.abs.gov.au

Summary

FROM MULTIPLIER TO TOURISM SATELLITE ACCOUNT (TSA) Deviations of Theory from Practise

By estimating the impact of tourism on different economic and noneconomic activities in national, as well as regional economy, most of the authors have tried to offer some models (and theoretical paradigms) but none successfully applicable in practice has been discovered by now. The very divergence between theory and its application in practice is the reason of this dispute and in this case limited only to the three known theories/methods ("Tourist Multiplier", "Cost-Benefit method", and "Tourism Satellite Account - TSA") with the outstanding cash/divergence that as theoretical conception and methods can hardly be followed or applied in practice.

Key words: Multiplier, Cost-Benefit, Tourism Satellite Account, WTO, UNSTAT.